

גידולי קרקע הם בכלל "אשר ברכך ה' אלהיך".

ואי כתב הכתוב "גורן" בלבד, הוה אמינא הייתי אומר גידולי קרקע, אין, רק גידולי קרקע הם בכלל "אשר ברכך ה' אלהיך", אבל בעלי חיים, לא.

לפיכך כתב רחמנא "צאן", ללמדנו שאף בעלי חיים הם בכלל "אשר ברכך ה' אלהיך".

ועד כה בארנו מדוע הוצרך הכתוב לומר גם "צאן" וגם "גורן".

אבל עדיין יש לשאול: "יקב" — למה לי?

ב-ז ומתצינן: אילו לא נאמר "יקב", הייתי אומר ש"אשר ברכך" מרבה הכל, ואף דברים שאינם כעין גורן ויקב. (716)

ולפיכך נאמר "יקב" —

למר, לדעת רבי שמעון, בא "יקב" למעוטי כספיים.

ולמר, לרבי אליעזר בן יעקב, "יקב" בא למעוטי פרדות.

והגמרא מביאה ברייתא נוספת, הדנה בכתובים שנאמרו בענין הענקה:

תנו רבנן:

נאמר בענין הענקה [דברים טו יד]: "אשר ברכך ה' אלהיך, תתן לו".

והייתי יכול להבין מדברי הפסוק, שרק אם נתברך בית האדון בגללו של העבד מעניקים לו.

אבל אם לא נתברך בית האדון בגללו, אין מעניקים לו.

תלמוד לומר, לכן נאמר בתחילת הפסוק: "הענק תעניק". כפל הכתוב את לשון ההענקה, (717) כדי ללמדך, שתעניק לו, מכל מקום, בכל אופן שהוא — בין אם נתברך הבית בגללו, ובין אם לא נתברך.

ומאחר שהכתוב ריבה שאפילו אם לא נתברך הבית בגללו מעניקים לו, אם כן קשה: מה תלמוד לומר, לשם מה נאמר "אשר ברכך"? מה בא המקרא הזה ללמדנו? —

הכל לפי הברכה שהתברך הבית — תן לו לעבד!

אם התברך הבית בגלל העבד, הוסף לו הרבה על הענקתו. ואם לא התברך הבית, אל תפחות מדברי הכתוב.

ממעטים דברים שאין בהם ברכה כלל. אבל כספים ופרדות ששייכת בהם מקצת ברכה [כמבואר בגמרא לעיל] לא היינו ממעטים. ולפיכך נאמר "יקב". תוספות הרא"ש, רשב"א. [ותוספות חלקו על פירוש רש"י מכח קושיא זו].

717. על פי הגמרא במסכת בבא מציעא לא ב. וכן משמע מדברי רבי אלעזר בן עזריה דלהלן.

המינים הללו, בכל זאת הוא חייב לתת לו משאר מינים שיש בהם ברכה. ועיין לעיל 713 בשם הרמב"ם. ועיין שיעורי רבי שמואל].

716. כך פירש רש"י. וקשה: והלא נאמר כלל ופרט וכלל [מצאן וגורן] ובעל כרחנו היינו ממעטים כספים או פרדות! ומדוע הכתוב הוצרך לומר "יקב"?

יש לומר: מן ה"כלל ופרט וכלל" היינו

אלו דברי תנא קמא.

רבי אלעזר בן עזריה חולק, ואומר: דברים ככתבן.

יש לפרש את דברי הכתוב "אשר ברכך ה' אלהיך", כמשמעותם הפשוטה: אם נתברך בית האדון בגללו, מעניקים לו. ואם לא נתברך הבית בגללו, אין מעניקים לו.

ומאחר שלדעת רבי אלעזר בן עזריה אם לא נתברך הבית בגללו אין מעניקים לו, אם כן קשה:

מה תלמוד לומר לאיזה צורך נאמר "הענק תעניק" בכפל הלשון?

עונה על כך רבי אלעזר בן עזריה: דברה התורה כלשון בני אדם. שכך דרכם של בני אדם, לדבר בכפל הלשון. ולכן אין לדרוש מכפילות הלשון שום דרשה.

שנינו במשנתנו [לעיל יד ב], מה הם קנייני עבד עברי ואמה עבריה והנרצע. ומיתת האדון הוזכרה במשנתנו בענין עבד נרצע, שהוא קונה את עצמו במיתת האדון, ואינו עובד את היורשים.

ועתה מביאה הגמרא ברייתא, המבארת את דין עבד עברי ואמה עבריה במיתת האדון: (718)

תנו רבנן:

א. עבד עברי לאחר מיתת האדון — עובד את הבן, את בנו של האדון, היורש את

אביו, עד מלאת שש שנות עבודתו, או עד היובל, אם אירע היובל בתוך שש שנים.

ואם האדון מת בלא בנים — אינו עובד את הבת, אף על פי שהבת יורשת את אביה כשאיין לו בנים. (719)

ב. אמה עבריה לאחר מיתת האדון — אינה עובדת לא את הבן ולא את הבת של האדון, מפני שמיתת האדון מוציאתה לחרות.

ג. הנרצע, וכן עבד עברי הנמכר לעובד כוכבים — אינו עובד לא את הבן ולא את הבת, מפני שמיתת האדון מוציאתו לחרות.

והגמרא מבארת את דברי הברייתא:

אמר מר [התנא] בברייתא:

א. עבד עברי עובד את הבן, ואינו עובד את הבת.

והוינן בה: מנהני מילי, מנין התנא למד זאת?

ומשנינן: מהא דתנו רבנן: נאמר בענין עבד עברי [דברים טו יב]: "כי ימכר לך אחיך, ועבדך שש שנים". מאחר שנאמר "ועבדך" ולא נאמר "ועבד", משמע שבא הכתוב לומר שהעבד יעבוד רק לך [לקונה] בלבד, ולא ליורש, לשאר היורשים, חוץ מן הבן.

וממשיך התנא:

שמא תאמר, מנין לך זאת שאתה אומר בכוונת הכתוב, שהעבד יעבוד רק לך, ולא

718. הגמרא לעיל טז א ביארה מדוע לא שנינו במשנתנו את מיתת האדון באמה עבריה, שהיא

יוצאת בכך לחרות. 719. הטעם יבואר בגמרא בסמוך.

יעבוד", ולהוציא, שלא יעבוד את האה [או את שאר היורשים] מהכתוב "ועבדך שש שנים?"

והרי אפשר לומר להיפך: מהכתוב "שש שנים יעבד" נרבה שיעבוד אף את האה או שאר היורשים, ואילו מן הכתוב "ועבדך" נלמד שיעבוד לך, ולא לבן!

תשובתך: מרבה אני את הבן, שכן מצאנו שהבן עדיף על האה, לפי שהבן קם תחת [במקום] אביו לענין שני דברים:

[א] ליעדה⁽⁷²⁰⁾ — אדם שיש לו אמה עבריה, בידו ליעדה, לקנותה לו לאשה על ידי הכסף שהיא נקנתה בו לאמה.⁽⁷²¹⁾ וכשם שיכול ליעדה לעצמו, כך יכול ליעדה אף לבנו, שנאמר [שמות כא]: "ואם לבנו יעדנה".

אבל אין האדון יכול ליעד את האמה לאחיו.

[ב] ולשדה אחוזה — המקדיש את שדה אחוזתו,⁽⁷²²⁾ יכול הוא לפדותה, וצריך לתת בפדיונה חמישים שקל כסף להקדש עבור בית זרע כור שעורים.⁽⁷²³⁾

ואם לא פדאה המקדיש, והגזבר הספיק למכרה לאיש אחר, אזי השדה נשארת בידי

ליורש שלך, אבל הוא ימשיך לעבוד את הבן?

או אינו, אולי דבריך אינם נכונים, אלא הכתוב "ועבדך" מלמד שיעבוד רק לך בלבד, ולא יעבוד אפילו לא לבן שלך, כמו שלא יעבוד לשאר היורשים?

תשובתך: כשהוא, כשהכתוב אומר [שמות כא] בענין עבד עברי "שש שנים יעבד", ולא אומר "יעבדך", משמע שלא רק אותך הוא יעבוד, אלא גם עוד מישהו אחר, שיכוא במקומך, הוא יעבוד —

הרי זה שיעבוד העבד העברי לאחר מות האדון לבן שלו — אמור בכתוב.

ומכאן אתה למד, שהעבד עובד את הבן אחר מות האדון.

ושמא תשאל: הא מה, כיצד אני מקיים את דברי הכתוב "ועבדך שש שנים", שמשמע ממנו שיעבוד העבד רק "לך", ולא לאף אדם אחר? —

תשובתך: כך יש לך לדרוש: לך בלבד יעבוד, ולא ליורש, חוץ מן הבן.

ושמא תשאל: מה ראית לרבות עבד עברי שיעבוד את הבן מהכתוב "שש שנים

720. בערכין כה ב הגירסא "ליעדה".

721. כך פירש רש"י כאן. ולהלן יט א נאמרו שתי דעות בענין יעוד: יש אומרים שהיעוד נעשה בכסף הקניה, שמלכתחילה הכסף ניתן על מנת ליעד בחלקו. ויש אומרים שהיעוד נעשה על ידי כך שהאדון מוחל לאמה על חיוב עבודתה. [ע"ש].

722. שדה שירש מאבותיו שנחלו חלק בארץ ישראל [אבן עזרא ויקרא כז טז, רמב"ם ערכין ד א]. אבל המקדיש שדה מקנה [כלומר: שדה שקנה מאחרים] דינו שונה ממקדיש שדה אחוזה.

723. בתורה נאמר [ויקרא כז טז]: "זרע חומר שעורים". ותירגם יונתן: "אתר דמזרע ביה כור שעורין". וכעין זה תרגם אונקלוס.

הלוקח עד שנת היובל. וביובל היא יוצאת מידי הקונה, ומתחלקת לכהנים, (724) ואינה חוזרת למקדיש.

ואם בנו של המקדיש קנה את השדה מידי הגזבר, הרי היא חוזרת ביובל לידי אביו, (725) ואינה מתחלקת לכהנים. (726)

ומכאן ראייה שהבן עומד תחת אביו בשדה אחוזה. כלומר, שאם הוא קנה את השדה, אין דינו כדין אדם אחר שקנאה מהקדש [שאו היא מתחלקת ביובל לכהנים], אלא כשקנה הבן מהקדש, חוזרת השדה לאביו ביובל. ואילו אם האח או אחד משאר היורשים קנה את השדה, הרי זה כמי שקנה אותה אדם זר, וביובל תצא ממנו השדה ותתחלק לכהנים.

ובענין עבד עברי, כתוב אחד מרבה שהעבד עובד אף למישהו אחר, וכתוב אחד ממעט שהעבד עובד לך ולא לאחר. ומאחר שמצאנו שהבן עומד במקום אביו לענין שני הדברים הללו [ליעד, ולשדה אחוזה], לפיכך מסתבר שאף בענין עבד עברי, הבן עומד במקום אביו.

וכשם שהעבד עבד את אביו, כך הוא עובד אותו. והכתוב ריבה את הבן, ומיעט את האח ושאר היורשים.

אך עדיין יש להקשות על דברי התנא:

אדרבה! מרבה אני, מסתבר לי יותר לרבות שהעבד יעבוד את האח, שכן מצינו שאחי המת קם תחת אחיו ליבום!

אם מת אדם בלא בנים, אחי המת מייבם את אשתו. ואילו הבן אינו מייבם את אשת אביו שמת.

וכשם שלענין יבום, מצינו שהאח עומד תחת אחיו המת, ולא הבן, כך מסתבר שאף לענין עבד עברי, האח עומד תחת אחיו, ולא הבן.

ואם כן קשה: מדוע התנא ריבה שהעבד עובד את הבן, ומיעט שאינו עובד את האח?

עונה על כך התנא: **כלום יש יבום אלא במקום שאין בן!** הרי אין האח מייבם את אשת אחיו המת אלא אם כן אין למת בן.

724. של אותו משמר שהיובל פוגע בו, רש"י ויקרא כז טז. ומקור כל הדינים המובאים כאן הם מהפרשה האמורה בתורה שם.

725. ערכין כה ב.

726. וכך דרשו בברייתא במסכת ערכין [כה ב] את המקרא דלהלן, האמור בענין שדה אחוזה [ויקרא כז]: "ואם לא יגאל את השדה" [היינו, שהבעלים לא פדו אותה], "ואם מכר את השדה לאיש אחר" [שהגזבר מכרה] "לאיש אחר".

דוקא לאיש אחר, ולא לבנו של המוכר. ממשיכה הברייתא: או אינו — שמא תאמר אולי הכתוב לא בא למעט את הבן בלבד. אלא נדרוש את הכתוב גם לענין האח: "לאחר" — דוקא לאחר ולא לאחיו של המוכר?

עונה הברייתא: לא נאמר "לאחר" אלא "לאיש אחר". והמילה "לאיש", מרבה את האח. ובעל כרחך המלה "אחר", ממעטת את הבן בלבד.

והברייתא חוזרת ומקשה: מנין למדנו לרבות את האח ולמעט את הבן? אדרבה! נרבה את

הא, הרי אם יש לו בן, אין דין יבום כלל, מפני שהבן עומד תחת אביו, ודוחה את הצורך ביבום.

ולכן אין להביא ראיה מדין יבום שהאח עומד תחת אחיו יותר מאשר הבן! (727)

ומאחר שהבן עדיף מהאח לענין לייעדה ולענין פדיית שדה אחוזה, לפיכך מסתבר לרבות שהבן עומד תחת אביו אף לענין עבד עברי.

עד כאן דברי הברייטא.

ומקשה הגמרא על סוף דברי הברייטא:

הרי התנא הקשה: מדוע אין מרכים את האח שקם תחת אביו ליבום?

ועל כך הוא תירץ: אין דין יבום אלא במקום שאין בן. נמצא שאין האח עדיף על הבן לענין יבום.

ומדייקת הגמרא מדברי התנא: **אלא טעמא דאיכא הא פירכא**, הטעם שהעבד עובד את הבן ולא את האח, הוא אך ורק משום הפירכא ש"אין יבום אלא במקום שאין בן".

ומשמע, **הא לאו הכי**, בלעדי פירכא זאת, הייתי אומר כיון שהאח עדיף מהבן לענין יבום, גם לענין עבד עברי, היה העבד עובד את האח ולא את הבן.

וקשה, הרי אפילו אם מצינו שהאח עדיף על הבן לענין יבום, עדיין יש לבן עדיפות על האח, כי —

ותיפוק לי, דהכא תרתי והכא חדא!

הרי כיון שהבן עומד תחת אביו לשני דברים, ליעוד ולשדה אחוזה, ואילו האח אינו עומד במקום אחיו אלא לדין אחד, ליבום, הרי הבן עדיף מהאח, והאיך היה עולה בדעתנו לומר שהאח עדיף מהבן?

ומתרצינן: **בשדה אחוזה נמי**, לא היינו יודעים את עדיפות הבן על האח אלא רק **מהאי פירכא** — **הוא דקא נפקא ליה זאת לתנא**.

והיינו, אף לענין עדיפות הבן על האח בשדה אחוזה, היה זקוק התנא ללימוד שאין האח עדיף על הבן ביבום, על ידי הפירכא **"כלום יש יבום אלא במקום שאין בן"**. כי בלעדי פירכא זאת, גם בשדה אחוזה לא היתה לבן עדיפות על האח.

הבן מהמלה "איש", ונמעט את האח מהמלה "אחר"!

ומתרצת הברייטא: עדיף למעט את הבן, שאם הוא גאל את השדה הרי זה כאילו אביו גאלה, מאחר שמצאנו שהבן קם תחת אביו לענין שני דברים: א. לענין יעוד, ב. לענין עבד עברי — שעובד את הבן ולא את האח כמבואר בסוגייתנו [רש"י, על פי ערכין כה ב].

[ולהלן בדבור המתחיל "אלא טעמא" לא

הביא רש"י אלא שהבן קם תחת אביו לייעדה, ולא הזכיר את עבד עברי. וטעם הדבר: מפני שבעבד עברי ובשדה אחוזה לא נאמר בפירוש שהבן עומד תחת אביו. ולומדים זאת בשניהם מיעוד שנאמר בתורה בפירוש "ואם לבנו יעדנה" שמות כא ט].

727. מטרת היבום היא "להקים לאחיו שם בישראל" [דברים כה], ומאחר שמצות יבום לא

היות ובענין שדה אחוזה לא נאמר בתורה בפירוש שהבן עומד תחת אביו, אלא כך נאמר שם [ויקרא כז]:

"ואם [המקדיש] לא יגאל את השדה, ואם [הגזבר] מכר את השדה לאיש אחר, והיה השדה בצאתו ביוכל לכהנים".

והמילים "לאיש אחר", מיותרות הן. (728)

ודרשו חכמים, שהמילה "אחר" באה לומר, דוקא אם הגזבר מכר את השדה לאיש זר, אין היא חוזרת לבעלים ביוכל. אבל אם מכרה לקרובו של המקדיש, הרי היא חוזרת לבעלים ביוכל.

ואילו המילה "איש" באה ללמד שיש קרובים שדינם כדין "אחר", שאם הגזבר מכר להם את השדה, הרי היא מתחלקת לכהנים ביוכל.

ופירשו חכמים, שהכתוב מלמד שהבן אינו כאחר, אלא האח הוא כאחר.

ושאלו בברייתא במסכת ערכין [כה ב]: ומה ראית לרבות את הבן (729) ולמעט את האח? ומדוע שלא נאמר להיפך?

וענה התנא: מרבה אני את הבן, שכן קם תחת אביו ליעדה, (730) ולפיכך הוא קם תחת אביו גם לענין שדה אחוזה.

והקשו על כך: אדרבה! נרבה את האח, שכן קם תחת אחיו ליבום!

וענה על כך התנא: "כלום יש יבום אלא במקום שאין בן", הרי אין האח מייבם את אשת אחיו המת אלא אם כן אין למת בן, הא אם יש לו בן אין דין יבום.

ובשדה אחוזה לא היה יכול התנא לענות שכח הבן עדיף בשני דברים, ביעוד ובעבד עברי, ואילו כח האח עדיף ביבום בלבד, שהרי בעבד עברי לא נאמר בתורה בפירוש שהוא עובד את הבן ולא את האח.

נמצא, שבתורה מצאנו בפירוש שהבן עדיף רק לענין יעוד, והאח עדיף רק לענין יבום. ואילו בענין שדה אחוזה ועבד עברי, לא נאמר בתורה כוחו של מי עדיף: של הבן או של האח.

הילכך, אף בענין עבד עברי, שנה התנא פירכא זו "כלום יש יבום אלא במקום שאין בן".

אחר ולא למקדיש. ולמה נאמר לאיש אחר?

729. שיעמוד תחת אביו בשדה אחוזה לענין שהיא תחזור לאביו ביוכל ולא תתחלק לכהנים. כשם שאם האב עצמו גאלה אין היא מתחלקת לכהנים ביוכל.

730. רש"י. והנה הגמרא שם מוסיפה: שכן קם תחת אביו ליעדה "ולעבד עברי". ורש"י לא העתיק את עבד עברי, מפני שלענין עבד עברי לא נאמר בתורה בפירוש שהבן עומד תחת אביו

נאמרה אלא במקום שאין למת בנים או בנות [יבמות כב ב], הרי מוכח מכאן שכאשר יש לו בן או בת הם עומדים תחתיו יותר מאשר האח, ואין הוא זקוק ליבום כלל. [על פי תוספות יבמות קח ב ד"ה כלום יש. וכנראה זוהי גם כוונת הרשב"ם שם ותוספות הרא"ש כאן].

728. שהרי כבר נאמר בתחילת המקרא שהמקדיש לא גאל [לא קנה] את השדה מיד הגזבר, ואם כן די בכך שהכתוב יאמר "ואם מכר את השדה", ומובן מאליו שהמכירה היתה לאיש

אבל לולי פירכא זו, הייתי אומר, כשם שהאח עדיף מן הבן לענין יבום, כך הוא עדיף בעבד עברי. ואי אפשר היה לענות שהבן עדיף מהאח בשני דברים [יעוד ושדה אחוזה], שהרי לולא הפירכא הזאת לא הייתי יודע שאכן הבן עדיף מהאח אף בשדה אחוזה עצמה.

שנינו בברייתא: **אמה העבריה אינה עובדת לא את הבן ולא את הבת.**

והוינן בה: **מנחמי מילי**, מנין למדנו זאת?

אמר רבי פדא: דבחומש דברים [טו יב — יז] בפרשת עבד עברי נאמרו שני דינים הנוהגים בעבד עברי:

א. מצות הענקה.

ב. דין רציעה. (731)

ומיד לאחר דין רציעה, **אמר קרא:** "ואף לאמתך תעשה כן". (732)

ולהלן הברייתא מוכיחה שאמה העבריה אינה נרצעת.

ואם כן, בהכרח שאין לפרש "ואף לאמתך תעשה כן" לומר שהיא נרצעת, אלא יש לפרש שהקיישה הכתוב, את האמה העבריה, לעבד נרצע:

מה כמו שנרצע אינו עובד לא את הבן ולא את הבת [וכפי שיבואר להלן] (733) —

אף אמה העבריה — אינה עובדת לא את הבן ולא את הבת.

ומקשינן על דברי רבי פדא: **והאי וכי הכתוב "ואף לאמתך תעשה כן", להכי הוא דאתא?** וכי הוא בא ללמדנו דרשה זו שהאמה אינה עובדת את הבן?

הא מיבעי ליה, לכדתניא! הרי הכתוב הזה נצרך כדי ללמדנו דין אחר המובא בברייתא:

וכך שנו בברייתא: הכתוב "ואף לאמתך תעשה כן", נאמר לענין להעניק. כשם

כמבואר בסוגיתנו. אלא לומדים אף את זה מדין יעוד.

731. נאמר שם דין נוסף — יציאת שש שנים, [סדר המקרא הובא בהערה הבאה].

אך בענין זה נאמר בפירוש "כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים". ומפורש בכתוב הזה שאף האמה יוצאת בשש, ולענין זה אין צריך את הכתוב "ואף לאמתך תעשה כן" שנאמר בהמשך הפרשה. והברייתא דנה לאיזה מן המצוות האמורות בפרשה מתייחס הכתוב "ואף לאמתך תעשה כן".

אך קשה: מדוע לא נלמד שכל הדינים האמורים בפרשה בעבד עברי נאמרו גם באמה מכך שנאמר בתחילתה ענין "העברי או העבריה"

ובכלל זה מצות הענקה?

עיין מהרי"ט, ועיין ריטב"א סוף ד"ה א"כ ליכתוב.

732. כך סדר המקרא [דברים טו יב-יז]: "כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך". "וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם [אלא] הענק תעניק לו" וגו'. "והיה כי יאמר אליך לא אצא מעמך... ולקחת את המרצע"... "ואף לאמתך תעשה כן".

733. שנאמר בענין נרצע [שמות כא ו]: "ועבדו לעולם". ודרשו חז"ל: "ועבדו" משמע שיעבוד

שנאמר בפרשה לעיל שמעניקים לעבד נרצע, (734) כך מעניקים אף לאמה.

והתנא ממשיך ואומר: שמא תאמר, מנין אתה אומר שהכתוב נאמר לענין להעניק?

או אינו, אולי דבריך אינם נכונים, אלא הכתוב מתייחס לרציעה, ללמדך שכשם שהעבד נרצע כך האמה נרצעת! (735)

תשובתך: כשהוא [כשהכתוב] אומר בענין רציעה [שמות כא ה]: "ואם אמר יאמר העבד: אהבתי את אדוני, את אשתי, ואת בני, לא אצא חפשי. ורצע אדוניו את אזנו במרצע", הרי המילה "העבד" (736) באה להדגיש שרק העבד נרצע ולא האמה –

הרי דין רציעה אמור שאינו נוהג באמה, אלא רק בעבד. ובהכרח שהכתוב "ואף לאמתך תעשה כן" אינו מדבר לגבי דין רציעה.

הא, אם כן, במה אני מקיים את הכתוב "ואף לאמתך תעשה כן"?

בעל כרחך, הכתוב מדבר להעניק לגבי הענקה.

עד כאן דברי הברייתא.

ומכאן קשה על רבי פדא:

כי לדבריו, הכתוב "ואף לאמתך תעשה כן", מקיש את דין האמה לדין הנרצע, ללמד שאין האמה עובדת לא את הבן ולא את הבת. ואילו הברייתא אומרת שהכתוב מלמד שדין הענקה נוהג אף באמה! (737)

ומתרצין את דברי רבי פדא:

אמנם הכתוב הקיש את האמה לנרצע, וזה בא ללמד שאמה אינה עובדת את הבן כדברי

רק לו עצמו ולא ליורשיו.

734. מדברי הריטב"א להלן בתירוץ הגמרא מוכח שלומדים את ההענקה מעבד נרצע ולא מההיקש לעבד עברי שאינו נרצע. [ומשמע מדבריו שאף רש"י מסכים לזה].

735. רש"י על התורה [שם] העתיק את הברייתא בשינוי קל: "יכול אף לרציעה". ומלשונו משמע שהברייתא הקשתה שנקיש את דין האמה לדין הנרצע לשני דברים: א. לענין שאינה עובדת את הבן, ב. לענין רציעה.

ומדברי הריטב"א נראה שאין ללמוד מן הכתוב "ואף לאמתך תעשה כן" אלא דין אחד בלבד, מפני שנאמר "כן". ומשמע שהכתוב ממעט שלא הוקשה האמה לעבד אלא לענין דבר אחד בלבד. ולפיכך הקשתה הברייתא: מנין

שהכתוב מדבר לענין הענקה? אולי מדובר לענין דין רציעה ולא לענין הענקה! [ועיין להלן הערה 737].

736. המילה "העבד" מיותרת, שהרי הפרשה מדברת בעבד. ודי היה שהכתוב יאמר "ואם אמור יאמר אהבתי את אדוני", ומובן מאליו שהעבד הוא שיאמר כך.

737. הריטב"א פירש שאין ללמוד מהמקרא "ואף לאמתך תעשה כן" אלא דין אחד בלבד, כנ"ל בהערה 735, ולפי זה קושית הגמרא מובנת: מאחר שהברייתא מקישה את האמה לעבד לדין הענקה, כיצד יכל רבי פדא להקיש לנרצע לענין שאינה עובדת את הבן?

אבל, מרש"י על התורה משמע שיש להקיש את האמה לעבד נרצע לענין כל הדברים שנאמרו

רבי פדא. ובכל זאת התנא למד מהכתוב הזה גם שדין הענקה נוהג אף באמה.

משום, שאילו היה הכתוב בא רק להקיש את דין האמה לדין הנרצע, אם כן, נכתוב קרא, היה ראוי למקרא לכתוב "ואף לאמתך כן".

מאי תעשה? למה נאמר "תעשה"?

שמעת מינה תרתי. מכאן אנו למדים שהפסוק בא להשמיענו שני דברים:

א. "ואף לאמתך כן" — להקשה לנרצע, שאינו עובד לא את הבן ולא את הבת.

ב. "תעשה" — ללמד שהענקה נוהגת אף באמה. (738)

שנינו בכרייתא: הנרצע וכן הנמכר לעובד כוכבים, אינו עובד לא את הבן ולא את הבת.

והגמרא מביאה מקור לדברי הכרייתא:

הנרצע אינו עובד לא את הבן ולא את הבת — דכתיב [שמות כא]: "ורצע אדוניו את אזנו במרצע, ועבדו לעולם".

אמר הכתוב "ועבדו" ולא אמר "ועבד", כדי ללמד, שהעבד יעבוד אותו [את האדון] בלבד, ולא את הבן, ולא את הבת.

נמכר לעובד כוכבים — מנין שאינו עובד לא את הבן ולא את הבת?

אמר חזקיה: אמר קרא בענין הנמכר לעובד כוכבים [ויקרא כה]: "וחשב עם קונהו [את כסף פדיונו כשהוא בא לצאת לחרות]".

אמר הכתוב "קונהו" ולא אמר "הקונה", כדי לומר, שצריך לחשב את כסף הפדיון עם קונהו בלבד, ולא עם יורשי קונהו. כי הוא יוצא לחרות במיתת האדון בחינם, ואינו צריך לפדות את עצמו בממון מידי היורשים.

ואגב שהגמרא הביאה את דרשת חזקיה "וחשב עם קונהו ולא עם יורשי קונהו", היא מביאה גם את דברי רבא —

אמר רבא:

א. דבר תורה — עובד כוכבים יורש את ממון אביו. (739)

וראיה לדבר: שנאמר בענין עבד עברי הנמכר לעובד כוכבים: "וחשב עם קונהו".

ללמד שאינה עובדת את הבן. מפני שבענין מיתת האדון אין שום "עשיה". ולפיכך אי אפשר להעמיד את "תעשה" אלא לענין מצות הענקה. שיש בה מעשה. [עצמות יוסף].

739. ונפקא מינה: להלכה גזל הגוי אסור. ואילו היינו אומרים שגוי אינו יורש את אביו, היה מותר ליטול את נכסי הגוי לאחר מותו מפני שהם הפקר. ובא רבא והשמיענו שהגוי יורש את אביו, והנוטל מנכסי הגוי שמת הרי זה גוזל את בניו, ואסור לעשות כן. [ריטב"א].

בו [עיין בהערה הנ"ל].

והקשו עליו האחרונים: אם כן, הכרייתא אינה סותרת לדברי רבי פדא כלל! שהרי יש לומר שהאמה הוקשה לנרצע לענין שני דברים: א. לענין שמעניקים לה כשם שמעניקים לנרצע. ב. לענין שאינה עובדת את הבן כדין עבד נרצע! ועיין עצמות יוסף, מהרי"ט, משנה למלך עבדים ג יג.

738. רש"י, והטעם לכך שרש"י לא פירש להיפך — ההיקש — ללמד ההענקה. "תעשה" —

אמר הכתוב "עם קונהו" — ולא עם יורשי קונהו!

מכלל זה אתה למד, דאית ליה לעובד כוכבים יורשים.

משמע מדברי הכתוב, שיש לאדון הנכרי יורשים היורשים את ממונו, שהרי אם אין הם יורשים כלל את ממונו, מדוע הוצרך הכתוב לומר שאין הם יורשים מאביהם הנכרי את העבד העברי? (740)

ב. גר שהתגייר יורש — את אביו העובד כוכבים, אך דין זה אינו מדברי תורה, כי גר שנתגייר כקטן שנולד הוא, ואינו מתייחס לאביו, אלא דין זה הוא מדברי סופרים.

ורבא מוכיח זאת מדברי המשנה [דמאי ו י]:

עבודה זרה אסורה בהנאה. ואף יין נסך ותקרובת עבודה זרה אסורים בהנאה. (741)

וכשם שעבודה זרה ויין נסך אסורים בהנאה, כך חילופיהם אסורים בהנאה. (742)

ושנינו בענין זה במסכת דמאי [שם]:

שני אחים, שאחד מהם היה גר, והאחר היה עובד כוכבים, שירשו את אביהם העובד כוכבים, והיה בירושה עבודה זרה ויין נסך, ומעות —

אזי לפני שהגר והעובד כוכבים חלקו את הירושה ביניהם, האח הגר יכול לומר לאחיו העובד כוכבים: טול אתה עבודת כוכבים, ואני אטול את המעות. או טול אתה יין נסך,

740. כתב הרמב"ם [נחלות ו ט]: "עובד כוכבים יורש את אביו דבר תורה, אבל שאר ירושותיהן מניחין אותו לפי מנהגם". ומשמע מדבריו שרק בן יורש את אביו הגוי. אבל גוי שאין לו בן, מדאורייתא נכסיו הפקר, ואין קרובים אחרים יורשים אותו.

וכתב מנחת חינוך [מצוה ת] שגם בת יורשת את אביה הגוי. וכן מוכח מרש"י יבמות סב א. [וב"פרי יצחק" חלק ב סימן ס', הוכיח שאף הרמב"ם חייב להודות לזה. ובשיעורי רבי שמואל מפקפק בהוכחתו]. ויש חולקים.

במנחת חינוך התקשה במה שכתב הרמב"ם "אבל שאר ירושותיהן מניחים אותם כפי מנהגם": מה איכפת לנו איך נוהגים בזה הגויים? הלא מאחר ששאר הקרובים אינם יורשים את הגוי, נכסיו נעשו הפקר, ויכולים לעשות בהם כרצונם! ואם כן, לאיזה צורך כתב הרמב"ם שמוניחים אותם כפי מנהגם? ותירץ בשיעורי רבי שמואל: במקום שהגויים

לא נצטוו בדיני ממונות שבתורה, אזי בידי דיניהם לקבוע מה הוא גזל אצלם ומה אינו גזל, וזה בכלל מה שבני נח הצטוו על הדינים. ולזה התכוין הרמב"ם שבשאר הירושות מניחים אותם לפי מנהגם, כלומר: דין הירושות נקבע על ידי מנהגם. [והנוטל מנכסי הגוי שמת ויש לו יורשים לפי מנהגם, הרי זה גזל].

המאירי כתב שאף שאר היורשים יורשים את הגוי דבר תורה. [ועיין עוד משא ומתן בענין זה בשיעורי רבי שמואל].

741. המקור מבואר במסכת עבודה זרה [נא ב — נב א].

742. שנאמר בענין עבודה זרה [דברים ז כו]: "והיית חרם כמהו". ודרשו חז"ל [להלן נח א ועוד]: כל שאתה מהייה ממנו [שנגרם שיהיה לך מכוחו דבר אחר] הרי הוא כמהו.

ואני אטול את המעות. (743) והמעות שביד הישראל מותרים בהנאה [ואין הן בכלל "חליפי עבודה זרה" האסורים בהנאה, ולהלן יתבאר הטעם לכך].

אך כל זה הוא רק לפני שכל אחד מן האחים נוטל את חלקו.

אבל, משבאו לרשות הגר, שכבר חילקו ביניהם את הירושה, (744) ונפל בחלק הגר עבודה זרה ויין נסך — אסור לו לגר להחליפם במעות שלקח אחיו הגוי, שהרי בהחלפה זו הוא נהנה מאיסורי הנאה. (745)

והנה, אי פלקא דעתך, אם יעלה בדעתך שגר יורש את אביו מדאורייתא, אזי יש להקשות:

מדוע לפני שחלקו את הירושה, יכול הגר לומר לעובד כוכבים "טול אתה עבודת כוכבים ויין נסך, ואני אטון את המעות?"

הרי גם כי [כאשר] לא באו לרשותו, כי שקיל — חילופי עבודת כוכבים הוא דקא שקיל!

שהרי כאשר מת אביהם הגוי, זכה כל אח בחצי מהעבודה זרה ויין הנסך, ובמחצית המעות. וכאשר הגר נוטל מן הירושה את חלקו רק במעות, הרי הוא נוטל אותם במקום העבודה זרה שנוטל אחיו הגוי, והרי זה מחליף עבודה זרה במעות! (746) (747)

אלא, בהכרח, צריך לומר שגר אינו יורש את

743. רע"ב במסכת דמאי שם, ועיין להלן הערה 745.

744. כך מוכח מהריטב"א. וכן משמע מרש"י [שכתב: "משבאו לרשות הגר אסור — להחליפם" וכו'. משמע שכך התחלקו והגיע לכל אחד חלקו והגר רוצה להחליף את חלקו]. וכן משמע מתוספות במס' עבודה זרה סד ב ד"ה תניא.

אבל רוב האחרונים פירשו בדברי תוספות כאן [ד"ה חליפין] ש"משבאו לרשות הגר" היינו אפילו בלא חלוקה אם הנכסים באו לידי הגר על מנת לירשם ולחלקם אסור ליהנות מהעבודה הזרה ומיין הנסך [מהרי"ט ומקנה בהסבר תוספות, וכן נ' מדברי חזון איש, וכן כתב הגרש"א בשו"ת רע"א רכא ו'. ועיין שיעורי רבי שמואל אות ע"ד. ועיין בביאורנו על דברי תוספות ד"ה חליפי ובהערות שם].

745. כך פירש רש"י.

וקשה: א. מדוע רש"י לא פירש את המשנה

כך: "משבאו לידי הגר אסור" — היינו אסור ליהנות מהמעות מפני שהם חליפי עבודה זרה? [וכן משמע מלשון הגמרא בסמוך: "כי שקיל חליפי עבודת כוכבים הוא דקא שקיל"!]!

ב. מאחר שהמעות אסורים משום חליפי עבודה זרה, נמצא שאין הוא נהנה בהחלפתם. ולא הרויח מכך דבר. שהרי גם המעות אסורות בהנאה.

עיין הגהות הב"ח על הר"ן [אות ב] ועיין שיעורי רבי שמואל.

ומלשון הרע"ב במסכת דמאי שם משמע שאכן פירש את דברי המשנה "משבאו לרשות הגר אסור" — משום שחליפי עבודה זרה ויין נסך אסורים בהנאה.

746. משמע מכאן שיש דין ירושה בעבודה זרה וביין נסך, למרות שהם איסורי הנאה.

והנה, איסורי הנאה אי אפשר למכרם, ויש לומר שכל זה לענין מכירה שאין אדם מוכר דבר שאינו ברשותו, אבל לענין ירושה שהיא מאליה

אביו הגוי אלא **מדרבנן** בלבד. וחכמים לא זיכו את הגר אלא בנכסי אביו המותרים, ולא בעבודת כוכבים ויין נסך. (748)

ומדוע חכמים תיקנו שגר יורש את אביו הגוי?

גזירה הוא דעבוד רבנן, תקנה עשו חכמים, משום שאם הגר לא יירש את אביו, יש

חשש **שמא** הגר יחזור **לפורו** לעבודת כוכבים, כדי לרשת את אביו. שהרי הגוי כן יורש את אביו. (749)

תניא נמי הכי, אף מדברי הברייתא דלהלן מוכח כדברי רבא, שטעם הדבר שהגר יכול לומר לגוי "טול אתה עבודת כוכבים ואני אטול מעות", הוא משום שהגר אינו יורש את אביו הגוי אלא **מדרבנן**: (750)

[ואינה נעשית על ידי מעשה קנין] אף איסורי הנאה הם בני ירושה.

אך, הרשב"א במסכת נדרים [סוף פרק השותפין] הביא מחלוקת ראשונים אם דין ירושה נאמר באיסורי הנאה.

ולכאורה המשנה המובאת בסוגייתנו סותרת את דעת האומרים שאין דין ירושה באיסורי הנאה. וצריך עיון. [קובץ שיעורים].

[ועיין ספר בית לחם יהודה].

747. קשה: מדוע לא נאמר שהטעם לכך שמותר לישראל ליטול את חלקו משאר הנכסים היינו משום שהתנא סובר "יש ברירה" [הוברר הדבר למפרע שמלכתחילה הישראל ירש את החלק שנפל לידו בשעת החלוקה]?

נאמרו על כך כמה תירוצים בראשונים:

[א] דין ברירה נאמר רק במין אחד. כגון אחים שחלקו ביניהם פירות כנגד פירות. אבל כאן שהגר אומר לגוי "טול אתה יין נסך ואני אטול פירות", "טול אתה עבודה זרה ואני אטול מעות" לדברי הכל אין ברירה. [תוספות רי"ד, שיטה לא נודע למי, תוספות רבי עקיבא איגר על המשניות במס' דמאי שם, וכן נוטה דעת הרשב"א כאן].

[ב] אילו המשנה היתה סוברת שיש ברירה, היה ראוי לשנות דין זה בגר וגוי שנשתתפו, ולהשמיענו שאפילו בזה מותר לגר ליטול עבודה זרה כנגד מעות מפני שיש ברירה, ולמה שנינו

"גר ועובד כוכבים שירשו את אביהם"? אלא בעל כרחך המשנה לא התירה אלא בגר וגוי שירשו את אביהם, וטעם ההיתר מפני שגר אינו יורש את אביו מן התורה [כדלהלן בגמרא], אבל גר וגוי שנשתתפו אסור לגר ליטול מעות כנגד עבודה זרה. מפני ש"אין ברירה", נמצא שהגר מחליף עבודה זרה במעות. [ריטב"א, וכעין זה כתוב בתוספות הרא"ש. ובתוס' ע"ז סד ב. ועיין עוד בריטב"א ובגמרא עבודה זרה סד א].

ועיין תירוץ נוסף בתוספות ד"ה חליפי. ובהסבר האחרונים בדבריהם [והובאו בכיאוורנו על תוספות].

748. תוספות ד"ה אלא. [וכוונתם: אילו היינו אומרים שירושת הגר מדאורייתא, אזי אין לחלק בין ירושה המותרת לירושה אסורה, מאחר שלא מצאנו שהתורה חילקה ביניהם. אלא בהכרח, ירושת הגר מדרבנן, והם לא תקנו לו ירושה אלא מן ההיתר].

749. למרות שגם אם הגוי יחזור לסורו יהיה לו דין ישראל מומר ואינו יורש את אביו הגוי, בכל זאת יש חשש שמא הוא יטעה ויחשוב שאם יחזור לסורו יוכל לרשת את אביו. [תוספות ד"ה אלא. ועיין הגהות ר"י עמדין. והערותנו על תוספות].

750. מדוע רבא הוצרך לסייע את דבריו

כי הברייתא מוסיפה על דברי המשנה, ואומרת:

זה ששנינו שהגר יכול לומר לגוי "טול אתה עבודת כוכבים ואני אטול מעות", במה דברים אמורים? — כשירשו מאביהם הגוי עבודת כוכבים ומעות.

אבל כשנשתתפו, אם הגר והגוי קנו עבודה זרה ומעות בשותפות, אסור לגר לומר לגוי "טול אתה עבודת כוכבים ואני אטול מעות", מפני שהוא נהנה מעבודה זרה האסורה בהנאה.

ונשאלת השאלה: מה ההבדל בין ירושה לשותפות? מדוע בירושה הגר יכול לומר "טול אתה עבודת כוכבים", ואילו בשותפות אסור?

אלא, מכאן ראייה לדברי רבא, שבירושה מותר לומר כן, מפני שמדאורייתא אין הגר יורש בנכסי אביו מאומה, וחכמים לא תקנו לו ירושה אלא בהיתר. אך טעם זה אינו

בשותפות, שהרי חלק הגר שייך לו מדאורייתא, מפני שהוא קנהו. (751)

ג. עובד כוכבים שאביו התגייר והוא נשאר גוי ככתחילה, ורוצה לירש את אביו הגר, וכן, אם הוא התגייר בעצמו, ואף אביו התגייר אתו, ורוצה לירש את אביו הגר —

אינו יורש את אביו, לא מדברי תורה, ולא מדברי סופרים.

מדברי תורה אינו יורש — כי משנתגייר האב, אין בנו מתייחס אחריו, שהרי האב כשהתגייר — כקטן שנולד עכשיו ללא יחוס הוא דומה. (752)

ואם הבן התגייר, אין חשש שמא יחזור לסורו, שהרי גם גוי אינו יורש את אביו הגר. (753) ולפיכך לא תיקנו חכמים שהגר יורש את אביו הגר.

ורבא מוכיח זאת מדברי הברייתא:

מהברייתא דלהלן? והלא הוא כבר הוכיח זאת מדברי המשנה דלעיל! עיין להלן בהערה הבאה.

751. מדוע רבא הוצרך לסייע את דבריו מהברייתא הזאת? והלא רבא הוכיח לעיל את דבריו מתוך דברי המשנה! וכי הברייתא באה לסייע למשנה?!

ויש לומר: מדברי המשנה אין ראייה ברורה שגר אינו יורש את אביו דבר תורה, מפני שיש לדחות שלעולם גר יורש את אביו מן התורה, וטעם ההיתר הוא משום ש"יש ברירה". [התבאר לעיל הערה 747], ורבא הוכיח את דבריו רק מכח דיוק — שנינו במשנה "ירשו" ולא שנינו "נשתתפו" ומשמע שאם נשתתפו אסור, ואילו

טעם ההיתר היה משום ש"יש ברירה", אם כן גם בנשתתפו היה מותר. [כמבואר בהערה הנ"ל תירוץ ב].

אבל, מאחר שלא שנינו בפירוש במשנה שנשתתפו אסור, אלא זהו דיוק בלבד. לפיכך הגמרא מוכיחה שאכן הדיוק הזה נכון, ואם נשתתפו אסור. [ריטב"א. ולזה התכוונו תוספות במסכת עבודה זרה תחילת סד ב].

752. מדובר בכנו שנולד לו לפני שהתגייר. ולכן אינו מתייחס אחריו. אבל גוי שהתגייר ונשא אשה ישראלית [או שהתגיירה אשתו] ונולד לו בן הרי הוא מתייחס אחריו.

753. כלומר: אפילו אם יחזור לסורו לא ירויח

דתנן: (754) מי שלוח מעות מן הגר שנתגיירו בניו עמו, בניו עמו, ומת הגר, לא יחזיר לבניו, מפני שהם אינם יורשים אותו.

ואם החזיר לבניו — אין רוח חכמים נוחה הימנו.

דהיינו, הוא לא הוסיף נחת רוח לחכמים במעשיו, שאין הם מחזיקים לו טובה על כך, מפני שלא הצריכוהו לעשות כן. (755)

ומקשינן סתירה מהמשנה על דברי הברייתא:

וחתנן, (756) הרי שנינו בסוף מסכת שביעית:

מי שלוח מעות מן הגר שנתגיירו בניו עמו, לא יחזיר לבניו. ואם החזיר — רוח חכמים נוחה הימנו! (757)

ומתריצין: לא קשיא!

כאן, הברייתא ששנינו בה שאין רוח חכמים נוחה הימנו, מדובר בה במי שהורתו ולידתו היו שלא בקדושה. שאמו הרתה אותו בהיותה גויה, ואף ילדתו בלא שהיא התגיירה.

ואילו כאן, במשנה, ששנינו בה שרוח יח-א חכמים נוחה הימנו, מדובר בה בכן שהורתו שלא בקדושה, שבעוד אביו גוי נכנסה אמו להריון ממנו, ונתגיירה אמו לפני שהוא

מתוספות כאן. וכן כתבו תוס' הרא"ש והר"ן והריטב"א.

והר"ן כתב טעם לדבר: אין רוח חכמים נוחה ממנו מפני שמשה את דינו של הגר לדין ישראל שהורתו ולידתו בקדושה.

אך הרשב"א הקשה על זה: הרי עכשיו הוא גר צדק, ומה איכפת לי שיתן לו כפי שנותנים לישראל?

ומטעם זה הרשב"א מסכים עם פירוש רש"י ש"אין רוח חכמים נוחה הימנו" היינו שאינם נותנים לו על זה לא ברכה ולא קללה.

[ותוספות נתנו טעם אחר מדוע לא נח לחכמים במעשיו. ועיין שם].

756. על פי הגהת הב"ח הגר"א, וכן כתוב בריטב"א. [ובספרים שלפנינו כתוב "והתניא". אך מאחר שזו משנה ולא ברייתא דרך הגמרא לומר "והתנן"].

757. הטעם לכך שרוח חכמים נוחה הימנו יתבאר להלן.

בכך דבר, שהרי גוי אינו יורש את אביו הגר [אם אביו התגייר לאחר שהולידו, אזי אין הוא מתייחס לאביו ואינו יורשו] לפיכך אין חשש שמה יחזור לסורו. תוספות הרא"ש.

754. צריך לומר "דתניא", וכן מצוטט בר"ש שביעית י, ט [מסורת הש"ס], וכן הגירסא בריטב"א. ובהגהת הגר"א כתב שאף הגירסא "דתנן" מיושבת למרות שהגמרא מביאה ברייתא ולא משנה.

755. כך פירש רש"י. וכוונתו: בדרך כלל כשהזכר בגמרא "אין רוח חכמים נוחה הימנו", היינו שעשה שלא כהוגן, [כמובא בר"ן ועוד]. אבל כאן אין שום פסול במעשיו, אלא היינו שלא הוסיף נחת רוח לחכמים במעשיו ולא הועיל דבר.

אבל, לדעת רוב הראשונים, גם כאן הברייתא אומרת שאין רוח חכמים נוחה הימנו מפני שעשה שלא כהוגן, כדרך שכוונת הגמרא בכל מקום. [ותוספות קמט א ד"ה מגמרי. וכן מוכח